

LIFE COAST BENEFIT

Återskapar ljusare kust och skärgård

PROJEKTET LIFE COAST BENEFIT

har arbetat vid kusten och på skärgårdsöar i tre län;

Södermanland	Östergötland	Kalmar
--------------	--------------	--------

under åren 2013 till 2019. Projektet har återskapat livsmiljöer för växter och djur i det rika odlingslandskapet, levande våtmarker och ljusare skogar. Budgeten var 9,6 miljoner euro och projektet finansierades av EU:s LIFE-fond, Naturvårdsverket och de tre länen tillsammans. Aktiv skötsel av markerna är nödvändigt för att bevara de arter som är beroende av bete, slåtter, eller naturliga störningar som brand.

NATURA 2000 är ett nätverk för skyddad natur. Nätverket kom till inom EU för att hejda utrotning av djur och växter och för att förhindra att deras livsmiljöer förstörs. Varje medlemsland i EU är skyldigt att skydda värdefull natur genom att utse skyddade Natura 2000-områden och vårda dessa så att naturvärdena bevaras eller förstärks.

LIFE är EU:s miljöfond och har delfinansierat LIFE Coast Benefit-projektet. Målen för delprogrammen Natur och Biologisk mångfald samt Miljöprogram är att bidra till genomförandet av EU:s politik och lagstiftning för natur och biologisk mångfald, samt att främja integrering med andra politikområden. För dig som vill veta mer finns det information kring LIFE på Naturvårdsverkets och EU:s webbplatser.

INNEHÅLL

Projektet Life Coast Benefit	2
Bakgrund	4
Fungerande skärgårdslandskap	6
Ljusare skogar	8
Dagens skärgårdslandskap	10
Fåglar och skär	12
Strandängar och våtmarker	14
Skyddsvärda träd	16
Projektets resultat i siffror	18
Det är helheten vi är mest stolta över	19

Utgiven av Länsstyrelsen Östergötland

Text Anneli Lundgren

Layout Consid Communication AB

Tryck Danagård Litho

Rapportnummer 2019:7

Dnr. 512-3620-19

ISBN 978-91-985269-2-9

Publikationen kan laddas ner från vår webb
lansstyrelsen.se/ostergotland

Foton tagna av:

Anna Ingvarsson framsida (landskap), sid 4 (kor), sid 9 (får), sid 15 (fågeltorn), sid 16 (hamlingsträd med arborist), **Martin Larsson** sid 3 (silvertärnor), sid 7 (virkespråm, stängsel), sid 13 (jägare, minkfälla), sid 15 (maskin), sid 16 (små hamlingsträd), sid 17 (arborist i träd), sista sidan (landskap), **Länsstyrelsen Östergötland** sid 6 (majviva), **Bengt Håkansson** sid 7 (djurtransport), **Hans Sandberg** sid 7 (ladugård), sid 9 (blommor), **Magnus Melander** sid 8 (naturvårdsbränning), **Marcelle Johansson** sid 9 (skogsbete), **Stanislav Snäll** sid 9 (skalbagge), **Terje Kolaas** sid 12 (mink), **Länsstyrelsen Södermanland** sid 13 (skrântärnekoloni), **Anneli Lundgren** sid 13 (ägg), **Magnus Grimheden** sid 14 (våtmark), **Stephan Gäfvert** sid 15 (fåglar), **Charlotta Larsson** sid 17 (röjning), **Tommy Karlsson** sid 17 (läderbaggare).

BAKGRUND

Det öppna landskapet med betesmarker, ängar och glesa skogar är fantastiska livsmiljöer för växter och djur. För att behålla den myllrande mångfalden vi har, behövs skötsel av landskapet. Mänskligt brukande och naturliga störningar, som exempelvis bränder, har hållit landskapet öppet och gynnsamt för växter och djur under årtusenden. Nu har dock förutsättningarna ändrats, landskapet växer långsamt igen och livsmiljöer för växter och djur försvinner allt mer. Vi behöver därför göra skötselåtgärder för att bevara växter och djur som är beroende av solljus och värme. Projektet LIFE Coast Benefit har genomfört skötselåtgärder utmed kusten och i skärgården i Södermanlands, Östergötlands och Kalmar län. Insatserna har genomförts inom Natura 2000-nätverket.

Hela skärgården har varit brukad och påverkad av människan genom historien ända sedan öar och skär steg upp över havet. Det var först under senmedeltiden, på 1400-talet, som tecken på bosättningar på öarna dök upp. Tidigare hade skärgården brukats säsongvis för i första hand fiske och jakt, men även för slätter, det vill säga skörd av gräs för att få hö som foder till nötkreatur, hästar och får på ängarna och ibland också som betesmark under sommarhalvåret.

Markerna fortsatte att brukas och ge befolkningen försörjning fram till mitten av 1900-talet. Före industrialiseringen levde merparten av människorna på landsbygden. År 1870 arbetade sjuttio procent av befolkningen inom jordbruket, idag är det mindre än två procent.

Nu används åkermark både för sommarbete och för att samla vinterfoder, vilket leder till att naturbetesmarker och slätterängar inte längre används. Idag behövs inte ens åkermarken på många platser. Speciellt svårt är det att få lönsamhet i lantbruket på öarna i skärgården, där båttransporter av maskiner och betesdjur är kostsamma. Landskapet växer igen med träd och buskar, miljön blir mörk och temperaturen vid marken lägre. Växter och djur som behöver öppna marker med mycket ljus konkurreras ut.

Inom projektet LIFE Coast Benefit har vi arbetat tillsammans med markägare, djurhållare och entreprenörer vid kusten för att återskapa ett ljusare landskap. Projektets åtgärder gör också framtidens skötsel av markerna enklare, till exempel genom fungerande staket för betesdjuren, angöringsplatser för prämar och förbättrade traktorvägar för lantbruket.

Vi har arbetat med naturvård utmed kusten och i skärgården inom nätverket Natura 2000. Vi har genomfört åtgärder i 45 olika Natura 2000-områden.

FUNGERANDE SKÄRGÅRDSLANSKAP

Hot mot naturvärden i skärgårdslandskapet

Landskapet växer igen med träd och buskar när betesdrift och ängsskötsel upphör. Många gamla beteshagar och ängar har också planterats med barrträd för att ge annan avkastning när det blivit ekonomiskt svårt att driva lantbruk. På öar är kostnaden för

djurtransporter, foder och daglig tillsyn höga. När markerna växt igen är de inte längre berättigade till miljöersättningar från landsbygdsprogrammet och den ekonomiska drivkraften att fortsätta skötseln försvinner därför.

Projektåtgärder

På 1600 hektar har träd averkats och sly röjts bort, markerna har sköts för att gynna naturvärden som hör ihop med det öppna landskapet. En stor del av arealen är nu i årlig betesdrift, ca 900 hektar, med ekonomisk ersättning från exempelvis landsbygdsprogrammet. Det finns också marker som betas utan någon form av ersättning, till exempel vid behov under torra somrar.

För att underlätta skötsel av markerna har ladugårdar byggts eller befintliga byggnader förbättrats på fyra platser. På fem öar har projektet förbättrat traktorvägar och angöringsplatser för pråmar för att kunna transportera ut djur, foder och maskiner som behövs.

Inom projektet har 11 mil stängsel satts upp och gamla uttjänta staketrester städats bort ur landskapet.

Majvivorna svarade fint på skötselåtgärderna vid Sjösakärren

Kan man se om naturvärden kommer tillbaka redan nu?

"Före restaureringen fanns det fyra små rosetter i vasshavet. Nu är de 400 och blommar!"

Hans Sandberg, reservatsförvaltare

I den nya ladugården vid Nynäs har en skock får flyttat in. De betar på ett annat sätt än kor och klarar av buskar och sly, som är vanligt i betesmarker som vuxit igen.

Stängsel är kostsamt. Driften av markerna blir enklare nu när nya stängsel kommit på plats i den arbetskrävande skärgårdsmiljön.

När man jobbar på öar måste allt transporteras på båt, även virke från avverkingar.

Kor behöver också åka båt mellan öar, ibland försöker de smita! Arbetet underlättas av bra angöringsplatser.

LJUSARE SKOGAR

Hot mot naturvärden i skogen

Upphörd betesdrift och minskat uttag av ved och virke för husbehov har gjort de förr glesa och ljusa betesskogarna täta och mörka. Växter och djur som behöver ljus för att överleva försvinner ur landskapet.

Bränder i skog har under lång tid bekämpats och blivit ovanliga. De brandgynnade arterna riskerar därför att dö ut!

OM SKOGEN
inte får brinna tillräckligt ofta kommer den
förändras utseendemässigt.

Granarna blir fler och kommer att trycka undan till exempel tall, asp och sälg. Skogen blir mörkare och mosstäcket tjockare - solen når inte fram för att ge växter, svampar och småkryp på marken ljus och värme. Brandskadade och döda träd är nödvändiga livsmiljöer för specialiserade svampar och insekter. Här är det arbete med naturvårdsbränning på Kuggholmen i Bråvikens naturreservat som pågår.

Skogsbete med kor.

Projektåtgärder

I projektet har 370 hektar skogsbeten fått tillbaka en mer öppen struktur med luckor i trädskiktet. Lantbrukare har släppt betesdjur i markerna igen och kan nu få ersättning för sitt arbete ur landsbygdsprogrammet.

Vi har jobbat med 165 hektar skog som inte betas. För att skapa varierade skogar med mera ljus har gran- och tallplanteringar avverkats, så att den naturliga lövskogen och äldre barrträd får livsutrymme. Unga träd som trängs med gamla trädjättar har fällts för att förlänga livet på de biologiskt värdefulla gamla träden. På några platser har nya lövträd planterats eftersom nästa generation lövträd saknats. I projektet har naturvårdsbränning genomförts i 80 hektar skog.

På öarna är skogarna glesa, ibland mest som betesmarker med träd. Får passar utmärkt som betesdjur.

Gullviva och humleblomster trivs i de ljusöppna betesmarkerna.

Funkar det?

Vi har inventerat insekter för att undersöka om naturvårdsbränningarna fungerat som vi tänkt oss. Två av naturvårdsbränningarna gav särskilt bra resultat, vi hittade många arter och flera av dem finns med på den så kallade rödlistan, en förteckning över utrotningshotade arter.

Några av arterna från inventeringarna från Ämtö och Kvädöfjärdens naturreservat i Östergötland:

Påträffade starkt skogsbrandberoende arter: Brandlöpare *Sericoda quadripunctata*, Sågkantad fuktbagge *Henoticus serratus*, Sotsvart praktbagge *Melanophila acuminata* ▶

Påträffade arter som gynnas av skogsbränder: Svart praktbagge *Anthaxia morio*, Linjerad plattstumpbagge *Platysoma lineare*, Bronspraktbagge *Buprestis haemorrhoidalis*, En glansbagge *Ipidia binotata*, Stekelbock *Necydalis major*, Fårad rödrock *Ampedus sanguineus*

DAGENS SKÄRGÅRDSLANSKAP

Vi har berättat om vår natur och varför vi gjort åtgärder i projektet bland annat genom att sätta upp skyltar. Det här är en skylt som vi satt upp på många platser där vi arbetat inom projektet.

Ljudet av bråkande får blandas med en gröngölings gälla och skarpa rop. En bälgeting brummar förbi på väg mot sitt bo i en gammal ek. Marken täcks av en prunkande blomsterprakt. En mångfald som finns här tack vare människan och betande djur.

Gullviva, mandelblom, kattfot och blå viol

I skärgårdens inre och mellersta delar finns ett landskap som är väldigt speciellt. Det har formats av människan genom århundraden. Här finns ett småskaligt kulturlandskap, med betade skogar och hagmarker, åkerlyckor och ängar. Variationen i landskapet ger förutsättningar för en stor biologisk mångfald. Den regelbundna hävden och den relativt näringsfattiga jordmånen gynnar många konkurrenssvaga arter och skapar ett av de artrikaste växtsamhällena på jorden.

De många växtarterna lockar även till sig en mångfald av fjärilar, skalbaggar och andra insekter, som i sin tur blir mat åt fåglar.

Betade skogar

Kor och får betar inte bara i hagmarkerna utan även i skogen. Skogsbruket är småskaligt och under lång tid har man tagit ved och virke för husbehov. I kombination med betande djur har det skapat ljusa, glesa och varma skogar. Dessa skogar är väldigt artrika och gynnar både örter, svampar, insekter och många fåglar.

Mångfalden återskapas

Många små jordbruk i skärgården har lagts ner på grund av minskad lönsamhet och antalet betesdjur har blivit färre. Följden blir att skogar och hagmarker växer igen och den biologiska mångfalden minskar. För att bevara detta unika natur- och kulturlandskap måste man röja bort sly och unga träd. Det ökar ljusinsläppet och skapar skogar med omväxlande öppna och slutna partier. På många öar återinförs betet och djur skeppas mellan öar eller från fastlandet.

Mångsysslare

Traditionellt har skärgårdsborna varit mångsysslare och bedrivit skogs- och jordbruk vid sidan av den huvudsakliga inkomstkällan som ofta varit fiske. Att ha många ben att stå på är fortfarande viktigt. Idag utgör skötseln av skärgårdens unika kulturlandskap och turism betydelsefulla ingredienser.

FÅGLAR OCH SKÄR

Hot mot fågellivet i skärgården

Många av de typiska kustfåglarna har minskat i antal under de senaste årtiondena, vissa fågelarter har drabbats hårdare än andra. Faktorer som vi vet påverkar negativt är bristande kvalitet på fåglarnas

Projektåtgärder

Lokala jägare har organiserat sig och använder nya jakttekniker för att hindra minkar från att nå de mest värdefulla fågelskären under häckningsperioden. Fågelskär är vanligtvis låga små öar eller uddar, bestående av kala klippor.

Jägarna åker båt mellan öar och skär, till sin hjälp har de specialtränade hundar, som hoppar i land och söker av de steniga skären och markerar om

föda, igenväxning av häckningsöar och minkar som äter ägg och fågelungar. Minkarna är inte inhemska utan är införda av människan.

där finns en mink. Jakten bedrivs också med fällor på väl valda platser.

Många kustfåglar, som till exempel skrântärna, behöver helt öppna små skär, utan en enda buske. De vill lägga sina enkla bon direkt på den kala marken. I projektet har vi röjt totalt 130 hektar på ett stort antal små öar.

En enskild mink kan förstöra häckningen på ett helt fågelskär.

Hur har det gått att jaga mink i projektet?

"När vi började visste vi inte så mycket. Det fanns mycket mer mink än vi visste! Vi vet nu var de viktigaste ställena är för att jaga minkarna. De första åren var det många minkar som fångades i fällor. Nu har vi minskat antalet ordentligt, vi får nästan inga minkar nu 2019."

Bo Aronsson, aktiv jägare inom projektet.

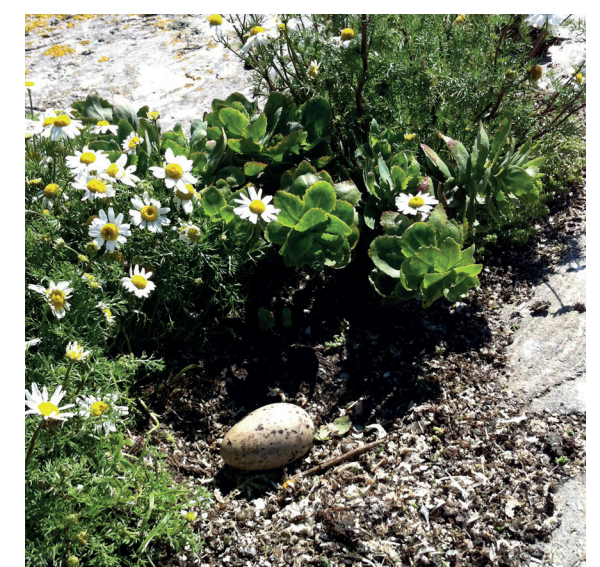
Minken är lokaliserad, den har gömt sig mellan stenar, men den specialtränade hunden vet hur man hittar den. Nu är det jägarens jobb som återstår.

Det går att fånga minkar i fällor, men man måste veta hur minkarna rör sig för att placera dem på rätt ställe.

Skrântärnor på ett öppet skär där de häckar. Ljudet är precis så skrånigt som fågelns namn antyder.

Skrântärnans enkla bo.

STRANDÄNGAR OCH VÅTMARKER

Hot mot strandängar och våtmarker

Strandängar är öppna marker med lågväxta, örter och gräs. De producerar mycket foder för betesdjur och är viktiga för fågellivet, speciellt för vadarfåglar med långa ben som letar mat i de fuktiga miljöerna. När strandängarna inte skördas till vinterfoder, eller betas, så växer de snabbt igen med höga

Projektåtgärder

Vi har använt maskiner för att ta bort tjocka tuvor och skapa en spädare vegetation, på 300 hektar strandängar. Vi kallar det för strandängsfräsning. Betesdjuren kan äta en låg och späd växtlighet. Däremot är alltför tjocka tuvor oätliga för dem. Låg vegetation, med fläckar av bar fuktig jord, gör att även vadarfåglar kan hitta mat.

växter. Till slut kommer träd, oftast alar, vilket gör att det växer fram en strandskog.

Våtmarker i landskapet har under lång tid dikats ut för att öka produktionen av skog eller grödor. När vattnet saknas i landskapet blir djurlivet fattigare.

Awerkade alar skickar upp nya skott från sina stubbar. Då uppstår snabbt en ny slyskog, därför bör stubbarna tas bort. Vi har malt sönder stubbar med maskiner på sammanlagt 76 hektar.

Våtmarker har återskapats eller förbättrats på sju platser.

Att återskapa våtmarker i landskapet behöver inte vara så krångligt. Här ser vi arbete med att dämna ett dike på ön Södra Malmö, bara spade och muskler! Flera hektar mark fick tillbaka sitt markvatten med den enkla åtgärden.

Fungerar det?

"På eftermiddagen samma dag som stubbfräsningen avslutats för dagen stannade jag till och blev så glad när jag först såg en, sedan två gluttsnäppor, som letade mat i det nyfrästa området. När jag suttit en stund och kikat kunde jag räkna in gulärta, enkelbeckasin, tofsvipa och grönbena tillsammans med gluttsnäpporna. Helt fantastiskt!"

Stephan Gäfvert, naturreservatsförvaltare, Nynäs

Gluttsnäppa, tofsvipa och grönbena är fåglar som gynnas av bearbetningen av strandängarna. De går i den låga vegetationen och grunda vattnet och letar efter kryp att äta.

Strandängsfräsning, grova starttuvor och bladvass fördelas så att ny späd vegetation kan spira.

För att allmänheten ska kunna ta del av det rika fågellivet vid strandängen vid Strandstuviken i Nyköping, har det byggts ett fågeltorn som även personer med nedsatt rörlighet kan använda.

SKYDDSVÄRDA TRÄD

Hot mot skyddsvärda träd

Ett träd kan vara en hel livsmiljö, med svampar, som mjukar upp veden, insekter i håligheter och under barken, lavar på solbelysta stammar och fåglar som bygger bo. De biologiskt mest värdefulla träden är gamla jätteträd och även samtliga träd med håligheter och döda delar. Träd man skär kvistar från för att använda som vinterfoder, så kallade hamlingsträd, får också de här värdefulla egenskaperna. Dessa

Projektåtgärder

Genom att avverka unga träd som skuggar har livsvillkoren förbättrats för ca 4 600 av de skyddsvärda träden, flest ekar, men också många lindar och tallar.

Hamling kallas det när man skär kvistar av träd för att spara till vinterfoder åt djuren. Trädens kronor ser ut som små gröna bollar när de nyligen beskurits och kvistar börjat växa ut.

skyddsvärda träd mår dåligt och dör till slut när de skuggas av yngre träd när landskapet växer igen.

Ett stort antal svampar och småkryp behöver döda stammar och grenar för sin överlevnad. Vi har städad bort så mycket ur landskapet att arter nu har svårt att överleva.

Vi har beskurit mer än 1300 gamla hamlingsträd, en del fullt ut så de är återställda med små kronor, andra bara lite grann så att de inte ska blåsa sönder.

De gamla hamlingsträden har ofta ett högt naturvärde, den solbelysta stammen är lämplig för lavar och insekter trivs i de håligheter som bildas i stammarna. När de inte längre skördas regelbundet blir grenarna stora och yviga. Kronan kan blåsa sönder vid stormar och vi har låtit arborister minska omfånget på grenarna för att träden ska leva längre.

Ibland finns nästan inga träd som är tillräckligt gamla för att ta över efter ekjättarna i landskapet. De insekter som skulle behöva flytta till ny bostad inom kort har bostadsbrist! De unga träden saknar håligheter och stammarna är hårda och otillgängliga. Då jobbar vi med att göra unga ekar äldre, det kallas för veteranisering. Arborister gör ingrepp som påminner om blixtskador längs stammarna, eller sågar ut en fågelholk direkt i trädet. Svampar kan på så sätt få fäste i skadorna och snart är trädet mer inbjudande för småkryp.

Träd som växt upp i ett ljusöppet landskap får grova grenar som sträcker sig långt ut åt sidorna. När skogen tränger på, dör först grenarna och sedan hela trädet. För att behålla de värdefulla gamla träden i landskapet så avverkar vi unga träd runt om, så att det bildas en glänta runt trädet.

Läderbaggar, *Osmoderma eremita*, som fångats vid inventering – de släpps givetvis ut i det fria igen och tar inte någon skada av sitt tillfälliga besök i fällan.

Varför är just de här träden är viktiga?

När man hittar den sällsynta läderbaggen vet man att det är riktigt bra livsmiljöer i de gamla träden i landskapet. Läderbaggen är en av de mest krävande trädlevande skalbaggar, den hittades i tre av projektområdena vid våra inventeringar. Den kan mycket väl finnas på fler platser.

PROJEKTETS RESULTAT I SIFFROR

I LIFE Coast Benefit har jobbat för en ljusare kust och skärgård. Totalt jobbade vi med:

Skogsbeten 370 hektar	Strandängar 230 hektar	Övriga betesmarker med årligt bete 300 hektar
Halvöppna marker som betas vid behov 700 hektar	Fågelskär 130 hektar	Naturvårdsbränning 80 hektar
Diversifiering av skog för att öka lövinslag och ljusöppenhet 165 hektar	Anläggning av våtmarker 37 hektar	1300 hamlingsträd har beskurits
4 600 skyddsvärda träd har frihuggits och fått livsutrymme	Ladugårdar har byggts eller befintliga byggnader kompletterats på 4 platser	Vägar och kajer har förbättrats på 5 öar
11 mil nya staket och massor gammalt staket har städats bort	1 organisation för minkjakt har startats	Vandringsleder på 5 platser, totalt 2 mil
1 fågeltorn har byggts	1 kanotramp har byggts	11 toaletter

"DET ÄR HELHETEN VI ÄR MEST STOLTA ÖVER!"

*"Vårt mål är ett fungerande landskap, där inhem-
ska arter och naturtyper kan leva kvar på lång sikt.
För att sköta markerna behövs många engagerade
människor i olika roller. När alla samverkar och vi
kan se de goda resultaten känner vi stolthet!"*

Projektgruppen LIFE Coast Benefit

Besök oss gärna på vår webbplats www.lifecoastbenefit.se

Rapporten är producerad med ekonomiskt bidrag från Europeiska unionens LIFE-fond.